

REGERINGSKANSLIET

Utrikesdepartementet

Mänskliga rättigheter i Lettland 2002

1. Sammanfattning av MR-läget

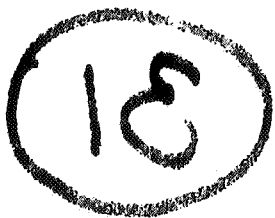
Situationen för de mänskliga rättigheterna är överlag god. Den fortsätter att förbättras i och med EU-anpassningen inom lagstiftningsområdet, det arbete som NGOs bedriver, internationellt stöd och ett ökat fokus på sociala frågor i den lettiska inrikespolitiska debatten. MR-överträdelser eller diskriminering sanktionerad av staten förekommer inte i Lettland.

Övergången från kommunistisk planekonomi till marknadsekonomi har emellertid medfört ekonomiska och sociala svårigheter för svaga grupper såsom kvinnor, barn och äldre. Rättsväsendet är svagt, ineffektivt och korrumperat, vilket bidrar till att rättssäkerheten äventyras.

Situationen för landets ryskspråkiga befolkning har förbättrats betydligt, sett över en tioårsperiod. Ännu återstår dock mycket att göra. Nästan 40% av landets befolkning beräknas ha ryska som modersmål och 22% av befolkningen saknar medborgarskap. Lettiska är det officiella språket, men det behärskas inte av hela befolkningen. Att inte behärska det officiella språket minskar tillgången till offentlig service och information samt begränsar möjligheterna på arbetsmarknaden. Naturaliseringstakten bland icke-medborgarna är fortfarande otillfredsställande låg. Orsakerna till denna situation ligger dock ej enbart på lettisk sida. Under året slopades vallagens språkkrav för kandidater i såväl nationella som lokala val. Samtliga kriterier för OSSE-missionens avveckling ansågs därmed ha uppfyllts och missionen stängde följaktligen den 31 december 2001.

2. Ratifikationsläget beträffande de mest centrala MR-konventionerna

Lettland har ratificerat de grundläggande MR-konventionerna. Man har däremot inte ratificerat det andra tilläggsprotokollet till konventionen om de medborgerliga och politiska rättigheter som rör dödsstraffet liksom tilläggsprotokollet till konventionen om avskaffande av all slags diskriminering

av kvinnor och den internationella konventionen om skydd för gästarbetare och deras familjer.

FN är representerade i Lettland genom UNDP, UNHCR, WHO och UNDCP. Ingen av FN:s specialrapportörer har besökt Lettland de senaste åren.

3. Respekten för rätten till liv, kroppslig integritet och förbud mot tortyr

Tortyr är enligt landets författning förbjudet, men polisövergrepp förekommer i häkten och fängelser. Ansvariga har i vissa fall bestraffats. Med anledning av det undermåliga domstolsväsendet förekommer häktningstider på upp till ett par år, även för minderåriga och för mindre förseelser som t ex snatteri. Minderåriga häktade hålls inte alltid åtskilda från vuxna dito. Under häktningstiden tillåts endast en mycket begränsad kontakt med omvärlden, inklusive egna familjen, och ingen undervisning förekommer. (se även punkt 5).

Många fängelser och framförallt häkten är överbefolkade. Meningsfulla aktiviteter saknas och den materiella samt hygienska standarden är bristfällig. Den lettiska regeringen har emellertid vidtagit åtgärder för att förbättra förhållandena. Trångboddheten i cellerna innebär en överhängande risk att drabbas av multiresistent TBC men antalet fall är på nedgång tack vara förbättrad vård. Antalet HIV/Aids-fall i fängelserna ökar däremot med anledning av det utbredda drogmissbruket.

4. Dödsstraff

Dödsstraffet för brott begångna i fredstid avskaffades år 2000, men kvarstår för krigstid.

5. Rättssäkerhet

Rättssväsendet skall enligt författningen vara självständigt men i realiteten inträffar det att rättegångar styrs av såväl politiska hänsyn som. Domstolarna är underställda justitieministeriet som följaktligen styr över både domarutnämningar, karriärvägar och budget. Brist på resurser och kapacitet utgör ett stort problem med följer även för rättsäkerheten. Väntetiderna för rättegångar är t ex mycket långa (se även punkt 3 om långa häktningstider). Allmänhetens förtroende för rättssystemet är följaktligen lågt.

Med anledning av medlemskapsförhandlingarna med EU har ett stort antal nya lagar, granskade av såväl EU som Europarådet, antagits. Implementeringen av lagstiftningen går däremot långsamt. Jurister med erfarenhet av den nya lagstiftningen saknas och bristen på relevant rättspraxis skapar osäkerhet vid tillämpningen av de nya lagarna. Omfattande insatser planeras eller genomförs för närvarande av bl a Sverige och övriga EU för att höja kompetensen inom rättssväsendet.

En författningsdomstol inrättades 1998. Enskilda individer har rätt att vända sig till författningsdomstolen med klagomål om brott mot deras grundläggande rättigheter.

För närvarande finns en ombudsmannaliknande institution för MR-frågor, *National Human Rights Office*, som är underställt parlamentet. MR-kontoret har formellt en självständig roll, men anses ha blivit relativt politiserad. Kontoret tar emot och behandlar klagomål från allmänheten och bedömer om ärendet förtjänar föras vidare till allmän domstol, informerar allmänheten om mänskliga rättigheter samt studerar (mer begränsat) på eget initiativ lagar, förordningar eller andra MR-relaterade frågor. Andelen ryskspråkiga som vänt sig till kontoret har hittills varit lågt. Regeringen aviserade redan förra året att man hade för avsikt att stärka kontoret i syfte att skapa en fullödig ombudsmannainstitution men fortfarande återstår brister, inte minst vad gäller samordningen med andra myndigheter.

6. Personlig frihet

Godtyckliga frihetsberövanden eller reserestriktioner förekommer inte. (Se dock punkt 3 om långa häktningstider).

7. Strafffrihet

Strafffrihet förekommer inte.

8. Yttrande- och mediafrihet

Yttrande-, tryck-, förenings-, församlings- och religionsfriheten är garanterade av författningen och respekteras.

Någon censur från statens sida förekommer inte. Pressen uppvisar mångfald, både vad gäller åsikter och politisk åskådning, och är till största delen privatägd. En öppen och allsidig debatt begränsas emellertid ofta av de starka ekonomiska intressen som ligger bakom mediaföretagen. TV och radio är såväl i privat som statlig ägo. Medan tidningar får publiceras på valfritt språk får rikstäckande etermedia inte sända mer än 25% av tiden på annat språk än lettiska inom ramen för respektive kanals sändningstid. Detta drabbar Lettlands stora ryskspråkiga befolkning som därmed hänvisas till rysk TV via kabel eller satellit.

Fackföreningar tillåts verka fritt och diskriminering med anledning av medlemskap är förbjuden. I realiteten har dock regering och rättsväsende små möjligheter att se till att lagen efterlevs. Hot om uppsägning av organiserade anställda kan således förekomma i enstaka fall. Fackföreningarna är överlag svagare än i Sverige.

9. De politiska institutionerna

Politisk pluralism och ett parlamentariskt styrelseskick i vedertagen ordning råder. Parlamentsvalet år 2002 bedömdes, liksom de två föregående parlamentsvalen, av internationella valövervakare som fria och rättvisa. Efter det senaste valet finns det sex partier i parlamentet (småpartispärren ligger på 5%).

Inget parti i parlamentet kan sägas vara någon folkrörelse. Personligheter, snarare än ideologi och program, är ofta den enande kraften bakom partierna och antalet medlemmar och "gräsrötter" är relativt litet. Ett f d regeringsparti krävde t ex rekommendationer från tidigare medlemmar för att man skulle få bli medlem. Partierna måste söka finansiering via privata sponsorer och i flera fall antas partier ha direkta kopplingar till ekonomiska grupperingar. I viss mån förefaller dessa privata intressen kunna påverka innehållet i lagförslag. Omfattande korruption och misstankar om korruption medför att såväl politiker som demokratiska institutioner har låg trovärdighet och åtnjuter föga förtroende hos allmänheten. Ett genomgående mönster i de senaste valen har varit att nya - och därmed fortfarande fläckfria - partier lockat till sig ett mycket stort antal röster. I årets parlamentsval gick över en tredjedel av rösterna till två helt nybildade partier. Partier vars syfte anses stå i strid med konstitutionen (nazister, icke-reformerade kommunister) är förbjudna.

Icke-medborgarna saknar rösträtt i såväl nationella som lokala val och har inte rätt att bilda politiska organisationer. Däremot har de rätt att delta i existerande partier. I maj 2002 slopades vallagens krav på kunskaper i lettiska för att få kandidera i val på samtliga nivåer.

Av parlamentets 100 ledamöter är endast 18 kvinnor. På lokal nivå är 31% av politikerna och 4 av 27 borgmästare kvinnor. Med anledning av det nyligen genomförda parlamentsvalet finns i skrivande stund ännu inga uppgifter om den nya regeringssammansättningen. I den tidigare regeringen var två ministrar av femton kvinnliga (justitie- och kulturministern). 1999 valdes Vaira Vike-Freiberga till Lettlands första kvinnliga president. Presidenten väljs av parlamentet i en sluten omröstning och har i princip endast ceremoniella befogenheter.

10. Rätten till arbete och relaterade frågor

Enligt arbetslagstiftningen får ingen åtskillnad göras med anledning av etnisk tillhörighet, hudfärg, religion, politisk åsikt eller kön när det gäller tillgång till anställning eller lön. I realiteten är dock löneskillnaderna mellan män och kvinnor betydande. Andelen ryskspråkiga är fortfarande låg inom förvaltningen på både central och lokal nivå - till och med i ryskspråkiga Lettgallen. Undantaget från den lettiska dominansen är inrikesministeriet, polisen och kriminalvården - ett arv från Sovjettiden då mest ryssar anställdes inom den

sovjetiska säkerhetsapparaten. Den ojämna etniska fördelningen inom den offentliga sektorn kan förklaras av språklagens krav på kunskaper i lettiska för vissa yrkesgrupper vilket diskvalificerar många ryskspråkiga från att söka. Andra orsaker är bristande motivation att söka medborgarskap, känslan av alienation från staten och därmed statliga institutioner, ovilja att ta förvaltningens ofta lågavlönade lågstatusjobb, självsegregering både bland letter och rysktalande samt jobbannonsering endast i lettisk press. Inom den privata sektorn är den ryskspråkiga minoriteten betydligt bättre representerad även om många företag är etniskt homogena – dvs antingen lettiska eller ryskspråkiga.

Vid endast ett tillfälle har ett diskrimineringsärende – på grund av kön – gått till domstol. Det låga antalet ärenden förklaras närmast av allmänhetens bristande förtroende för domstolsväsendet. Domstolens utslag blev en Pyrrhusseger för den kvinnliga målsäganden – hon ansågs visserligen ha diskriminerats men fick ingen kompensation då hon svarat på en jobbannons som endast riktat sig till män.

Arbetskyddslagstiftningen tillämpas ofta godtyckligt eller inte alls på flera arbetsplatser.

11. Rätten till bästa uppnåeliga hälsa

Lettland har ett sjukförsäkringssystem och alla har tillgång till sjukvård, även om standarden varierar mellan stad och landsbygd. Standarden på sjukvården är tillfredsställande hög åtminstone i Riga. Läkarlönerna är mycket låga varför det sovjetiska "kuvertsystemet" fortfarande lever kvar. Vid åtminstone två tillfällen under året uppges patienter ha avlidit till följd av att de inte betalade begärda mutor/"kuvertavgift" och därför inte fått nödvändig vård. Hälsosektorns andel av den totala budgeten år 2001 var endast ca 9%. Vissa sjukhus har därför drabbats av finansiell kris med bristande tekniskt underhåll, uppskjutna operationer och avvisade patienter som följd.

12. Rätten till utbildning

Utbildningen är kostnadsfri både på grundskole- och gymnasienivå, men man måste betala skolböckerna själv. Yrkesutbildningen är fortfarande centralstyrd av olika fackministerier och inte anpassad till arbetsmarknadens behov och efterfrågan. Många studenter utbildas därför till arbetslöshet. Utbildningssektorns andel av budgeten var år 2001 18,26%.

Grundskolor för ryskspråkiga måste från september 2002 ha tvåspråkig undervisning. Gymnasieskolans första ring måste från september 2004 vara helt lettiskspråkig, vilket högskolor och universitet varit sedan 1999. Privata undantag tillåts men statliga bidrag utgår endast till de privatskolor som undervisar på lettiska. Hälften av landets gymnasieskolor för ryskspråkiga anser sig inte vara redo för undervisning helt på lettiska redan år 2004 då

språkkunskaperna hos både lärare och elever ännu inte är tillräckliga. Främst rör det skolor i de regioner där de ryskspråkiga är i majoritet och lettiskan därför inte används i dagliga livet, t ex i sydöstra Lettland - Lettgallen. Utöver den forcerade tidtabellen har utbildningsreformen även kritiserats för att inte ha varit tillräckligt väl förberedd och för att informationen till såväl lärare som föräldrar varit bristfällig. Det finns inom flertalet politiska partier en medvetenhet om att tidtabellen för utbildningsreformen är för ambitiöst satt. Det finns också indikationer på att en ny regering kan komma att visa större flexibilitet beträffande dess genomförande.

13. Rätten till en tillfredsställande levnadsstandard

Stora skillnader råder mellan stad och landsbygd. Arbetslösheten är hög utanför storstäderna, i vissa delar av landet så hög som 25% enligt officiell statistik. I verkligheten är siffran till och med ännu högre. Den sociala misär som råder i delar av landet, framför allt i östra Lettland, är emellertid snarare resultat av den pågående strukturomvandlingen snarare än medvetet agerande eller underlåtenhet från statens sida. Den etniska minoriteten, d v s de ryskspråkiga, har inte sämre levnadsstandard än övriga grupper.

OLIKA GRUPPERS SITUATION

14. Kvinnans ställning

Kvinnor är underrepresenterade i politiska fora på alla nivåer. Presidentämbetet innehas av en kvinna. Kvinnosynen hos gemene man är överlag konservativ och kvinnan bär ofta huvudansvaret för barn och hushållsarbete. Skilsmässofrekvensen är vid en europeisk jämförelse hög (men har minskat under 90-talet) och många män dör i förtid på grund av alkohol, olyckor och stress. Medellivslängden för kvinnor är därför mer än tio år längre än för män (76,6 respektive 65,2 år). Bara marginellt färre kvinnor än män är yrkesverksamma, även vad gäller heltidsarbete. Andelen hushåll med ensamstående mödrar är hög. Våld inom familjen är vanligt förekommande och faller under strafflagen. I allmänhet kan våldet relateras till alkoholmissbruk, arbetslöshet och fattigdom. En kvinnojour (telefonjour och enkel mottagning) finns för kvinnor i nödsituationer, men inget härbärge. Aborter är fria och har nästan halverats till antalet under 90-talet, även om antalet fortfarande är relativt stort. Löneskillnaderna mellan män och kvinnor är betydande. Kvinnor återfinns visserligen framför allt inom s k låglöneyrken, men även inom respektive yrkeskategori har män högre snittlön. Samtidigt har en större andel kvinnor än män en högre utbildning.

Prostitutionen är utbredd. Framförallt rör det sig om lyxprostitution på hotell, nattklubbar och eskortservice snarare än gatuprostitution. Några säkra siffror finns inte. Utöver drogmissbruk är försörjningssvårigheter ett bakomliggande

motiv. De påtagligt stora inkomstskillnaderna i Lettland och en iögonfallande lyxkonsumtion hos ett fåtal förefaller även ha skapat ett begär efter "stora och snabba pengar", vilket för unga utbildade kvinnor i Lettland lättast uppnås inom sexindustrin. De nära kontakterna mellan den inhemska sexindustrin och den organiserade sexslavhandeln gör att många involverade kvinnor även riskerar att hamna i slaveri utomlands. Organisationen IOM, som arbetar med traffickingfrågor i Lettland, uppskattar antalet trafficking-offer till ca 500-700 personer om året, men mörkertalet är stort då flertalet kvinnor aldrig kommer i kontakt med myndigheterna. Sedan år 2000 är det straffbart att "värva" kvinnor för prostitution utomlands. Än så länge har ingen dömts med stöd av lagen, men ett tiotal fall uppges vara under utredning.

15. Barnets rättigheter

Liksom kvinnorna har barnen drabbats av de ekonomiska och sociala svårigheter som orsakats av pågående strukturomvandling. Hög arbetslöshet och ett utbrett alkoholmissbruk har medfört att många barn lever i social misär. Fattiga familjer har rätt till socialbidrag men då ersättningsnivåerna är mycket låga, och något annat stöd inte erbjuds, placeras barnen istället ofta på barnhem eller internatskolor. Antalet barn placerade på institutioner är därför mycket högt.

Barnprostitution förekommer. Antalet gatubarn beräknas uppgå till 2-5 000 (beroende på källa och definition av begreppet – flera av barnen har ett hem, men med oordnade förhållanden och fattigdom). Många av gatubarnen utnyttjas sexuellt. Enskilda organisationer som arbetar med barnen förekommer.

Barnarbete är en marginell förekomst. Barn (d v s personer under 18 år) rekryteras inte till väpnade styrkor.

Se även punkt 3 om långa häktningstider.

16. Olika befolkningsgruppers situation (etniska, religiösa minoriteter, urbefolkningar m fl).

Någon statssanktionerad diskriminering på grund av etnicitet eller religion förekommer inte i Lettland. I praktiken torde ibland icke-lettisktalande drabbas av ett mindre tillmötesgående sätt från myndigheter och/eller enskilda tjänstemän och många uppger att de känner sig ovälkomna i samhället. Att inte behärska det officiella språket minskar också tillgången till offentlig service och information samt begränsar möjligheterna på arbetsmarknaden.

Naturaliseringstakten bland icke-medborgarna är fortfarande otillfredsställande låg, trots en kampanj i början av året och lanseringen av ett särskilt språkprogram som syftar till att förbereda inför naturaliseringsprovet – bägge finansierade av bl a Sverige.

En statlig fond för samhällsintegrationen - Society Integration Foundation – inrättades förra hösten. Fondens syfte är att initiera och kanalisera pengar till projekt som främjar integrationen av etniska minoriteter och även utsatta grupper som t ex handikappade.

Se även punkt 9, 10 och 12.

17. Homosexuellas situation

Brottsbalken från 1999 betecknar homosexuella handlingar som "onaturlig sexuell tillfredsställelse", men kriminaliserar samtidigt inte dylika handlingar. Fördomar är vanliga och något explicit skydd mot diskriminering på grund av sexuell tillhörighet finns inte i lagstiftningen.

18. Flyktingars rättigheter

Lettland har ratificerat flyktingkonventionen och dess tilläggsprotokoll. Mottagningsförhållandena har förbättrats, med stöd av främst EU inklusive Sverige, och USA. Lettland har tidigare framför allt varit ett transitland för flyktingar till Sverige och övriga EU men strömmen har sedan några år avstannat. Sedan Lettland fick sin första asyllag 1998 har endast 100 personer sökt asyl, varav åtta ansökningar beviljats. Flyktingarna har haft stora svårigheter att integreras i samhället och åtminstone hälften av de åtta har därför lämnat landet. Majoriteten av de asylsökande har kommit från OSS-länderna, bl a Ryssland, Vitryssland, Tjetjenien, Turkmenistan och Kirgizistan. Inga OSS-medborgare har emellertid beviljats asyl.

En ny reviderad asyllag trädde i kraft i september 2002. En nyhet i den nya lagen är att skydd även skall kunna ges till personer med s k alternativ status, dvs personer som inte bedöms ha flyktingstatus men ändå i behov av skydd på grund av t ex militär konflikt eller om de riskerar dödsstraff eller tortyr i sitt hemland. En annan nyhet är att tillfälligt skydd skall kunna ges. Den nya lagen introducerar även möjligheten att tillämpa "snabbhandling" – *accelerated procedure* – redan vid gränsen. Handläggningstiden inklusive överklagande är då mycket kort – endast fem dagar.

19. Funktionshindrades situation

Handikappade är berättigade till nödvändigt stöd för att kunna integreras och leva i samhället. Synen på handikappade är i allmänhet nedvärderande, speciellt i fråga om psykiska handikapp.

Regeringen stöder särskilda skolor för handikappade, inklusive några yrkesskolor. Endast ett fåtal handikappade har emellertid fast arbete. Allmänna platser och kollektivtrafiken är endast i undantagsfall handikappanpassade. Den sovjetiska vanan att institutionalisera personer som inte passar in i normen

lever fortfarande kvar. Den politiska viljan att avsätta mer resurser för de handikappade är liten med anledning av den ekonomiska situationen.

Frivilligorganisationer för handikappade (främst skapade och stödda av anhöriga) blir allt fler men är fortfarande relativt små och svaga. Sverige bidrar med stöd till detta område.

ÖVRIGT

20. Oberoende MR-organisationer

Det finns ett stort antal enskilda organisationer verksamma inom MR-området. Dialog mellan regering och organisationerna förekommer, men flertalet organisationer bedöms ha små möjligheter att kunna påverka politiken. Bland de mer inflytelserika återfinns *Latvian Center for Human Rights and Ethnic Studies* (LCHRES) som är knuten till internationella Helsingforsfederationen. Genom sina undersökande rapporter och artiklar har organisationen blivit en viktig opinionsbildare. Den ryskspråkiga intresseorganisationen *Latvian Human Rights Committee* fungerar i realiteten som ett slags MR-ombudsman för ryskspråkiga och erbjuder bl a gratis rättshjälp i civilmål, men av varierande kvalitet.

21. Fältverksamhet eller rådgivning på MR-området

Den 31 december 2001 stängdes OSSE-missionen som varit på plats i Lettland sedan 1993. Missionens huvudsakliga uppgift var att bevaka integrationen av den ryskspråkiga minoriteten. I och med slopandet av vallagens språkkrav i maj 2002 (se punkt 9) ansågs Lettland ha uppfyllt det sista av missionens riktlinjer för nödvändiga lagändringar och insatser för att främja samhällsintegrationen.

Regeringen fortsätter samarbetet med OSSE, inte minst genom dialog med OSSE:s högkommissarie för nationella minoriteter. Även EU har med hänvisning till det politiska Köpenhamnskriteriet och inom ramen för de förberedande samtalen för medlemskapsförhandlingarna och översynsrapporter fört en kontinuerlig dialog med Lettland om MR-frågorna. Östersjöområdets kommissarie för demokratisk utveckling har även följt utvecklingen.

Lettland har varit relativt lyhörd för råd och samtal med internationella företrädare, även om de från gång till annan ser vissa frågor som en i första hand intern angelägenhet. Dialogen har kontinuerligt lett till positiva framsteg på MR-området.

